

O PROBLEMU FUNKCIJSKIH ZVRSTI SLOVENSKEGA LJUDSKEGA JEZIKA

Če človek prihaja iz obmejnega področja slovenskega jezikovnega prostora in če kot jezikoslovec in raziskovalec kulture razmišlja o razvoju, življenjskih pogojih in perspektivah slovenskega jezika, se mu nehote vsiljujejo nekatere misli in ugotovitve, ki se morda slovenskim jezikoslovcem v središčnih področjih ne zde tako aktualne. Pri tem mislim na primer na splošno jezikoslovno spoznanje, da bistvo nekega jezika ni v prvi vrsti v tem, da nekaj označuje, ampak v tem, da posreduje neko sporočilo. Z drugimi besedami, da je pri vsakem jeziku na prvem mestu njegova osnovna, komunikativna, in šele na drugem mestu njegova nominativna ali poimenovalna funkcija. Nominacija in komunikacija sta sicer dve strani enega samega in nedeljivega procesa, vendar moramo med funkcijami jezika prav gotovo priznavati komunikaciji vodilno vlogo, kar seveda posebej pri raziskovanju besedišča ne more ostati brez daljnosežnih posledic.¹

Prav tako mislim pri tem tudi na zavest, da je individualnost slovenske nacionalne kulture kot komunikacijski sistem globoko in objektivirajoče zakoreninjena v slovenskem jeziku, ter na dejstvo, da je bil slovenski jezik zaradi svoje posebne zgodovinske usode bolj kot drugi evropski jeziki izpostavljen vplivu tujejezičnega okolja, ali konkretnije, da je močnejše kot drugi nacionalni jeziki obremenjen s fenomeni dvojezičnosti, in sicer tako naravne kot tudi z izobrazbo pridobljene dvojezičnosti.² Taka razmišljanja pa, porojena iz vsakodnevnega ukvarjanja z vprašanji slovenskega jezika v obmejnih področjih, premikajo znanstvene perspektive naše slovenistike v komunikativno-funkcionalno smer, nas silijo, da zastavljamo probleme, in s tem ožijemo naš znanstveni akcijski radij. Zaradi tega se pač ne moremo lotevati obsežnejših znanstvenih nalog, ki bi upoštevale lastnosti in funkcije slovenskega jezika v tej meri, kot bi želeli sami in kot se jim lahko posvečajo v središčnih področjih slovenskega jezikovnega prostora.

Iz takih in podobnih vidikov, med njimi sem navedel samo tri najbistvenejše, izvajamo tudi znanstveno-teoretske smernice za delo slovenistične skupine graškega slavističnega inštituta, predvsem pa znanstvena izhodišča slovenističnega projekta.³

Zavedam se, da morda zveni nekoliko priostreno in grobo, če ugotavljam, da bo raziskovalec, ki bo opazoval južne in jugovzhodne predele Koroške zgolj od zunaj, ki bo torej sodil zgolj po zunanjih kriterijih, lahko ugotovil samo eno značilnost, po kateri se del prebivalcev te pokrajine razlikuje od ostalih prebivalcev Koroške, namreč, sposobnost uporabe drugega jezika, in s tem sposobnost za – kot jo imenujem – naravno dvojezičnost. Druge razlikovalne lastnosti, ki na primer zadevajo obnašanje v družbi, duhovni in materialni svet, pa bo lahko registriralo le za to posebej šolano oko. Posledica tega je, da bo tak opazovalec na sploh pripravljen priznati samo bore malo diferenčnih razlik med slovenskim in nemškim prebivalstvom Koroške. S tem pa se mu bo tudi na Koroškem potrjevala *communis opinio*, da je samobitnost nekega naroda premo sorazmerna s stopnjo

¹ Prim., Kolšanski, G. V., Nekotorye voprosy semantiki jazyka v gnoseologičeskom aspekte, v: Principy i metody semantičeskikh issledovanij, Moskva 1976, str. 12.

² Naravna dvojezičnost: dvojezičnost pridobljena v komunikaciji v dvojezičnem vaškem okolju, v opoziciji k tej dvojezičnosti, ki je pridobljena z šolsko izobrazbo, in sicer direktno in/ali konfrontacijsko.

³ Prim. Hafner, S. in E. Prunč, Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, Graz 1980 (Slowenistische Forschungen, 1); Hafner, S., Die slowenische Volkssprache in Kärnten, v: Almanach 79 der österreichischen Forschung, Wien 1979, str. 67–74.

njegove drugačnosti in tujosti in – v primerjavi z drugimi narodi – obratno sozvezna s stopnjo njegove civilizacije. Vendar, kot je v slavistiki znano, se je že Aleksandr Afanasjevič Potebnja s svojo še danes branja vredno razpravo »Jazyk i narodnost« jasno opredelil proti takim nazorom in dokazal, da vsaka izobrazba prej krepi kot slabi nacionalno zavest, da je obenem učinkovito sredstvo, ki obvaruje posameznika pred denacionalizacijo, ter ugotovil, da civilizacija sama na sebi ne izenačuje obstoječih razlik med narodi, ampak jih, nasprotno, celo povečuje.⁴

1.1. Prav gotovo se boste strinjali z mano, da se dejanska znanstvena avantura analize jezika začenja v konkretnih jezikovnih situacijah in v aktu konkretnega govorenja, ne glede na to, ali se pri tem gibljemo v preteklih obdobjih ali zadevamo v živo sedanost, ne glede na to, ali imamo opraviti z naravnimi ali organiziranimi oblikami jezika, in ne glede na to, ali gre za govorno ali pisмено fiksirano besedilo – zmeraj znova imamo opraviti z jezikom kot funkcionalno razčlenjenim in potencialno večplastnim sredstvom sporazumevanja.

Jezik vsake komunikacijske skupnosti teži k naravni razslojitvi in socialni razčlenitvi in sleherni govorec sleherne jezikovne skupnosti je pravzaprav, v strogem pomenu besede, večjezičen v okviru norm, ki veljajo za vsako jezikovno zvrst. Tudi zdravilar v arhaični kulturni skupnosti ve, da se mora, ko občuje z demoničnimi bitji in silami, posluževati višje jezikovne oblike kot v občevanju s svojimi soplemenjaki. Kriterij pismenosti pri tem ni odločilen, kajti dovolj je primerov kulturnih jezikov brez lastnega pisanega izročila.

1.1.1. Če sem si za predmet svojih razmišljanj izbral vprašanje obstoja in razvoja slovenskega jezika na Koroškem, potem bi se že v naprej omejil na tisto obliko jezika, ki jo pripadniki te jezikovne skupnosti uporabljajo v svojem vsakodnevnem življenju, torej, po naši terminologiji, na slovenski ljudski jezik na Koroškem, z njegovimi značilnimi socialnimi in funkcijskimi zvrstmi in variantami.⁵ V današnjem raziskovalnem trenutku nam nudi moderna sociolingvistika, kot jo gojijo predvsem v ZDA, teoretsko in metodično uporabljivo, čeprav ne povsem ustrezno izhodišče: Ta jezikovna smer si, kot je splošno znano, prizadeva, da po eni strani odkriva sistemske korelacije med jezikovnimi strukturami in socialno strukturo v konkretnem govornem položaju in ugotavlja vzročne zveze v prid enega ali drugega dejavnika, po drugi strani pa pogoje in razsežnosti jezikovnih zvrsti (varietet), ki so značilne za določene skupine govorcev v določenih govornih položajih. Sociolingvistika uporablja za svoj opis različne parametre. Najvažnejši med njimi so socialna pripadnost partnerjev v jezikovni interakciji, se pravi, oddajnika in sprejemnika, njun oziroma njihov spol in starost, nadalje téma, jezikovna situacija,⁶ se pravi, vsi potencialno relevantni in od karakteristik udeleženih posameznikov neodvisni skladniki, prisotni v neki interakciji. Prav jezikovna situacija je dejavnik, ki mu pripada na Koroškem, v narodnopolitično neuravnovešeni komunikacijski situaciji,⁷ odločilna vloga. Prav tako važen pa je še en vidik uporabe jezika, namreč, tako imenovano ljudsko vrednotenje lastnega in tujega jezikovnega vedénja, se pravi, razlike med tem, kako se ljudje

⁴ Potebnja, A. A., *Jazyk i narodnost'* v: *Věstnik Evropy*, 5. 1895, 9., str. 25.

⁵ Se terminološko ne ujema s terminom pokrajinski koroški pogovorni jezik pri J. Toporišču, ker subsumira regionalne, socialne in funkcionalne varietete in variante slovenskega govorenega jezika na Koroškem, prim. J. Toporišč, *Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi*, v: *Makedonska Akad. na naukite i umetnostite*, Materijali od 2. zasedanje na meunarodnata komisija za slovanskite litaraturni jazici, Skopje 1973, str. 123–126; *Isti*, *Slovenski pogovorni jezik*, v: *SR, Ljubljana* 18. 1970, str. 55–70.

⁶ Glede jezikovne situacije prim. Nikol'skij, L. B., *Sinhronnaja sociolingvistika (Teorija i problema)*, Moskva 1976, str. 79–89; oziroma Hafner, S., *Zur Frage der Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten*, v: *Hafner in Prunč, Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten*, Graz 1980, str. 13–21.

⁷ Ali tako imenovana eksoglasna, neuravnovešena jezikovna situacija, prim. K tipologiji jazykovih situacij, v: *Nikol'skij, l. c.* str. 80–81; oziroma Hafner, S., *l. c.* str. 24–26.

sami poslužujejo nekega jezika, in med tem, kakšno jezikovno vedenje pričakujejo od drugih.

Seveda pri opisovanju pojavnosti ljudskega jezika ne moremo popolnoma zanemarjati diahronega vidika, ker se na obrobjih slovenskega jezikovnega prostora – močneje kot v središčnem prostoru – pojavljajo retardacije v evoluciji in so opazni atipični premiki spremenljivk prostor, čas in skupine govorcev. Ne smemo tudi spregledati, da je prav Koroška področje, kjer je slovenski jezik zaradi posebnih komunikacijskih, zgodovinskih in geografskih razmer izoblikoval nadvse bogato razčlenjeni profil narečij in govorov, s katerim se morajo spoprijemati govorniki v svojem vsakodnevem jezikovnem občevanju. Iz lastne izkušnje na terenu vem, da je na primer kmetica v Selah sposobna, da takoj navede vse v slovenskih narečjih na Koroškem razširjene leksikalne variante za najvažnejša živila kmečkega gospodinjstva. Posebne dialektalne razmere v slovenskem delu Koroške torej zahtevajo od raziskovalca, da pri svojem delu stalno upošteva parameter večnarečnosti. Dejavniki pa, ki najbolj otežuje opisovanje konkretnih govornih položajev na Koroškem, je brez dvoma naravna slovensko-nemška dvojezičnost. (Termin »naravna dvojezičnost« uporabljam zato, da bi jo lahko razlikoval od dvojezičnosti, ki je pridobljena šele s šolsko izobrazbo). V našem primeru imamo torej opraviti s simbiozo dveh, v diahronem pogledu medsebojno nesorodnih jezikovnih sistemov. To simbiozo obremenjujejo še izvenjezikovni dejavniki, ki občutno posegajo v življenje jezika. Že v normalni situaciji je dvojezičnost pojav, ki so zanj poleg številnih vidikov najpomembnejši lingvistični, sociološki in psihološki vidik. V neki drugi razpravi sem skušal nekoliko točneje opredeliti to obliko dvojezičnosti, ki je značilna za koroški prostor. V jezikovno mešanih področjih Koroške, tako sem dejal, imamo v večini primerov opraviti samo z enostransko, naravno in kolektivno slovensko-nemško dvojezičnostjo z različnimi stopnjami obvladavanja drugega, se pravi, ne-materinega jezika.⁸

V konkretnem primeru je precej težko glede vprašanja jezikovne kompetence in performance potegniti jasno ločnico med eno- in dvojezičnostjo. Še težja pa je klasifikacija dvojezičnosti same, ker imamo v večini primerov opraviti le z mešanimi tipi dvojezičnosti, ki se gibljejo med skrajnostima diglosije na eni in bilingvizma na drugi strani. V današnji raziskovalni situaciji postaja ukvarjanje s kompleksnim problemom dvojezičnosti iz dneva v dan bolj aktualno, tudi na terenu namreč le še redko srečujemo monolingvalne slovenske govorce, ki so bili pred eno generacijo še dovolj pogosti. V večini primerov razpolagajo naši informatorji že s potencialno bilingvalno, slovensko-nemško jezikovno kompetenco različnih stopenj. Ta okoliščina zahteva pri opisovanju jezikovnih stanj popolnoma nove parametre, ki zadevajo notranjo in zunanjo pojavnost jezika, pri tem kriteriji za njihovo določanje zdaleč presegajo lingvistične in sociolingvistične dimenzije, saj se dotikajo tudi psiholoških in etnolingvističnih vprašanj, da, celo vprašanja politike izobraževanja.

V slovenistiki doslej običajna, vendar pretežno samo na glasoslovnih kriterijih zgrajena opredelitev narečij in govorov, ki jo je za tako imenovano koroško narečno bazo izdelal Fran Ramovš, je na današnjem terenu veljavna le še v grobih obrisih. In ker najdemo tudi v zgodovinskem pogledu na Koroškem še prenekatero belo liso, je iz tega kaj lahko spoznati potrebo, da pri jezikoslovnem terenskem delu na Koroškem iščemo nove poti, oziroma, da vsaj skušamo iskati novih poti.

1.2. Že v uvodnih besedah sem omenil karakteristične oblike funkcijskih in socialnih zvrsti slovenskega jezika na Koroškem. V danih razmerah pa se moramo še nekoliko podrobneje ukvarjati s pojavom funkcijskih zvrsti (varietet) in podzvrsti slovenskega

⁸ Hafner, S., Probleme der bilinguen Bildung in Kärnten, predavanje na Slavistično-pedagoškem seminarju Zvezne gimnazije za Slovence, Celovec 1978 (v tisku).

ljudskega jezika na Koroškem: Tradicionalna dialektologija je bila le prehitro pripravljena, da s pomočjo tako imenovane deficitne hipoteze (hipoteze defektnosti) in s pomočjo kriterija pisnosti potegne jasno in ostro ločnico med standardnim ali nacionalnim jezikom na eni in njegovimi dialekti na drugi strani. Nekoliko poenostavljeno in poantirano to prikažem takole: prvi, standard, je vezan na normo, je polifunkcionalen in po svoji gramatični, leksikalni in semantični strukturi optimalno opremljen in naj bi v skladu s tem pojmovanjem služil kot instrument in institucija nacionalne kulture, medtem ko naj bi bila narečja le funkcionalno sredstvo medsebojnega sporazumevanja z neobvezno ali bolje rečeno, zelo labilno normo in z le skopo izgrajeno gramatično, leksikalno in semantično strukturo. Zato se zdi vsekakor umestno, tako menijo zastopniki te smeri, da tako imenovano »nižje jezikovno življenje« prepuščajo tradicionalnim historičnim jezikoslovnim smerem kot gradivo za raziskovanje glasoslovnih pojavov.⁹ V diskusijo o hipotezah, ki so jih v okviru transformacijske gramatike oblikovali o narečjih, se v tem okviru ne bi spuščal, ker še ne razpolagamo s potrebnimi empiričnimi ugotovitvami o razlikah med površinsko in globinsko strukturo standardnega jezika na eni in narečij na drugi strani.

Toda dva vidika se mi v tej zvezi zdita nesporna: prvič, da ni mogoče pri vseh jezikih po enakih kriterijih razmejiti med dialekti in nadrejenim standardom po eni in različnimi vmesnimi stopnjami med dialekti in standardnim jezikom po drugi strani; drugič, da imamo v našem primeru opraviti z delom slovenskega jezikovnega prostora, v katerem je slovenski jezik že dalj časa izpostavljen atipičnim, da, celo anomalnim življenjskim pogojem. Taka atipična jezikovna situacija slovenskega jezika na Koroškem nam narekuje, da se ob tradicionalnem raziskovanju narečij in govorov na Koroškem močneje kot sicer ukvarjamo s tvornostjo in dinamiko regionalnih in nadregionalnih funkcijskih zvrsti oziroma variant. Če govorim o tvorni moči funkcijskih zvrsti, bi hotel s tem poudariti, da – vsaj po mojem mnenju – tudi v njih delujejo notranje silnice jezika, se pravi, da izpolnjuje vsak skladnik svojo, povsem določeno funkcijo, in se tako vključuje v strukturirano celoto določene zvrsti oz. variante. Z besedo »dinamika« pa želim poudariti, da je vsaka zvrst izpostavljena določenim spremembam v času in prostoru. S temi ugotovitvami bi izrazil svoj kritični pridržek nasproti preabstraktnemu objektivizmu v jezikoslovju in proti tendenci k absolutni nevtralizaciji jezikovnih pojavov v jezikoslovni znanosti. Zdi se mi, da se moramo bolj kot sicer zavedati, da vsak konkretni akt govorjenja skriva v sebi možnost dialogično-komunikativnega, tematičnega, funkcionalnega in socialnega prilagajanja oz. diferenciranja. V jezikovnih prostorih, v katerih so življenjski pogoji in pogoji razvoja jezika normalni, se pravi, na področjih, v katerih komunikacija in sociokulturne razmere dopuščajo normalno jezikovno rast, so silnice diferenciacije in unifikacije nekega jezika medsebojno uravnovešene in je razmerje med posameznimi zvrstmi in skupnim standardom urejeno po določenih pravilih, se pravi, normalno. Če pa mora jezik živeti v pogojih, v katerih izvenjezikovni dejavniki krepijo le eno silnico, drugo pa zavirajo, se pojavljajo motnje v jezikovnem ravnotežju. V takih primerih lahko začnejo prevladovati tendence unifikacije v prid standarda ali pa prihaja do neoviranih procesov diferenciacije. S tem pa se spremenijo naravna sorazmerja med nadrejenim sistemom standardnega jezika in regionalnimi, socialnimi in funkcionalnimi podsistemi, pa tudi sorazmerja med podsistemi samimi. Te spremembe lahko zadevajo tako zunanjo kot tudi notranjo lingvistiko, se pravi, tako raziskovanje odnosov med zgodovino jezika in zgodovino jezikovne skupnosti, socialnih pogojev njenih pripadnikov, kot tudi zakonitosti, ki urejajo medsebojne odnose posameznih notranjejezikovnih dejavnikov.

Posebne, in večinoma atipične in anormalne življenjske razmere, v katerih je živel slovenski jezik v svojih severnih obmejnih področjih, so iz navedenih razlogov lahko nesorazmerno in enostransko vplivale na procese regionalne, socialne, tematične in komu-

⁹ Prim., Löffler, H., Probleme der Dialektologie, Darmstadt 1980, str. 3–10.

nikativno-funkcionalne diferenciacije, ali, kot pravijo ruski lingvisti, na »razsloenost« in »raznorečivost«, kar se je seveda odražalo tudi v kulturnem življenju jezikovne skupnosti.

1.2.1 Uvodoma sem opozoril na dejstvo, da mora slovenski jezik na Koroškem prevzemati odločilno vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete in samobitnosti slovenske narodne skupnosti. (Včasih se človek ne more znebiti občutka, da se s tem jeziku nalaga celó pretežno breme.) V zgoraj navedenih procesih diferenciacije je treba zaradi tega iskati med drugim tudi razlog za to, da slovenski jezik na Koroškem ne more vedno v zaželeni meri izpolnjevati svoje prestižne in razločevalne vloge in da je tudi manj kot v normalnih pogojih prispeval k ozaveščanju jezikovne norme. Posledica tega je bila, da je slovenski jezik na Koroškem – vsaj v določenih obdobjih – le v zelo okrnjeni obliki lahko razvijal svojo povezovalno moč znotraj jezikovne skupnosti.

1.2.2. Če si ogledamo razvoj slovenskega knjižnega jezika iz širše perspektive, lahko ugotovimo, da je bil do konca I. svetovne vojne delež Koroške pri izgradnji vseslovenskega standarda – v primerjavi z deležem, ki so ga prispevale ostale pokrajine slovenskega jezikovnega prostora – pač adekvaten, ker se je komunikacija znotraj slovenskega jezikovnega prostora odvijala sorazmerno normalno. Da, bila so tudi obdobja, v katerih je Koroška prispevala celo nadpovprečen delež. To velja predvsem za drugo polovico 18. in prvo polovico 19. stoletja, za čas torej, v katerem sta v Celovcu delovala Japelj in Slomšek in v katerem je Matija Majar Ziljski s svojim »Spisovnikom za Slovence«, 1850, napisal prvo slovensko stilistiko teksta, ki jo je zgradil na podlagi konfrontacije z nemškimi uradniškimi jezikom svojega časa (po mojem mnenju v slovenistiki še ni bila pravilno ocenjena), da ne govorimo o delovanju Gutsmana, Jarnika, Janežiča in o nekoliko bolje znanih procesih slovenske literarne komunikacije in recepcije iz 19. stoletja z žariščem v Celovcu.

1.2.1.1. Če raziskujemo zgodovino govornih oblik slovenskega ljudskega jezika na Koroškem, ugotavljamo, da nam nudi odličen dokaz za načelo, da se ustna in pisna literatura medsebojno dopolnjujeta. V časih, v katerih je pisno izročilo zavrto ali sploh odsotno, se toliko močneje pojavlja ustna literarna tradicija in zapolnjuje vrzel, seveda kot literarna kategorija odprtega besedila, s svojo lastno poetiko in lastnim jezikom v obliki nadregionalne koine, se pravi, v obliki posebne funkcijske plasti govornega slovenskega ljudskega jezika.¹⁰ Tega fenomena se morda samo zaradi tega ne zavedamo v vseh njegovih razsežnostih, ker ad hoc-fiksirana besedila bukvnikov, kot npr. Drabosnjakova dela, bremo in ocenjujemo po istih kriterijih kot besedila pisane literature ali pa kot besedila tako imenovane narečne književnosti. V našem primeru pa imamo opraviti z literaturo s posebnim sistemom literarnih zvrsti, ki tudi jezikovno temelji na posebni funkcijski jezikovni zvrsti. Z drugimi besedami: opraviti imamo s posebno pokrajinsko, vendar ne regionalno ali lokalno oblikovano literarno-jezikovno zvrstjo z vsemi lastnostmi abstraktnega sistema invariantnih odnosov. Podobne funkcijske zvrsti sta v srednjem veku in v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru predstavljali pretežno ustno sporočani zvrsti upravnega in pravnega jezika slovenskega kmeta, in slovenskega, ustno realiziranega versko-obrednega jezika, in sicer vse dotlej, dokler se tudi slovenski kmet ni naučil brati in pisati.

Zgoraj orisana posebna jezikovna situacija zavrte pisnosti in posebni pogoji razvoja literarnega življenja v 18. stoletju so povzročili, da se je funkcijska zvrst slovenskega ustnega literarnega jezika na Koroškem, ali, če jo definiramo nekoliko širše, ustnega kulturnega jezika, lahko razvijala bolje in močneje kot v ostalih slovenskih pokrajinah.

¹⁰ Prim. Hafner, S., Schriftliche und mündliche Tradition in der Literatur der Kärntner Slowenen, v: Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence, 20. 1976/77, Celovec 1977, str. 84–95; Isti, Usmena i pisana tradicija u literaturama Gradišćanskih Hrvata i Koroških Slovenaca, v: Narodna umjetnost, 16. 1979, Zagreb, str. 21–31.

To jezikovno plast srečujemo v ad hoc fiksirani obliki zapisov ustne literarne tradicije, ljudskih iger, narodnih pesmi, narodnih pripovedk in v vseh oblikah proze tako imenovanega malega teksta ter v tiskanih cerkvenih besedilih in v tiskih izvencerkvene ljudske vernosti, kakor so predvsem Kolomonov žegen in drugi spisi koroških bukovnikov, in še danes živi kot posebna, funkcijsko pogojena in nadregionalna plast kulturnega jezika v slovenskem ljudskem jeziku na Koroškem. Najlaže jo prepoznamo v leksiki, po določenih frazemih in po slogovno zaznamovani fonologiji. Iz te leksike kulturnega besedišča ustnega izročila kulturnega jezika na Koroškem bi navedel samo nekaj primerov, ob katerih je mogoče na prvi pogled spoznati, da so ti leksemi semantično in stilno privzdignjeni, da pripadajo višjemu registru, in da so v regionalni opoziciji s pisanim standardom: betežen : bolehen, briga : skrb, briht : pamet, brumen : pobožen, fleten : vesel, grivinga : pokora, scagat : obupati, žlahten : plemenit itd.

1.2.1.2. Iz novejše zgodovine je znano, da so se sociokulturne in komunikativne razmere pri Slovencih na Koroškem po prvi svetovni vojni temeljito spremenile. Stiki med kulturnimi in političnimi središči slovenskega naroda in severnimi predeli slovenskega etničnega ozemlja so upadli na minimum, jezikovna komunikacija s pomočjo tehničnih sredstev občevarja se je zreducirala in socialni profil Slovencev na Koroškem je bil občutno moten. Emigracija posvetne inteligence je Slovencem na Koroškem vzela tudi posvetne kulturne ustvarjalce. S tem pa so bile kulturno-socialne razmere in kulturno-komunikativni mehanizmi zreducirani na stanje, kakršno je bilo značilno za konec 18. stoletja. Tudi literarno življenje je utrpelo močan upad; tako na ravni struktur literarnih del kot tudi na ravni literarne komunikacije in recepcije so se razvili anomalni pogoji. Opazni sta bili predvsem dve tendenci:

a. Zavrtá pisnost in zreducirana ponudba literarne izobrazbe sta po zakonitosti medsebojnega dopolnjevanja ustne in pisne literature sprožili skorajda atavistično, vsekakor pa za srednjeevropske razmere anahronistično poživitev ustne literature, in sicer z značilno redukcijo na literarne zvrsti péte ljudske pesmi, ljudske pripovedke in na ljudske igre, ki so posebej značilne za to situacijo. Upam si celo trditi, da je bila prav ljudska igra s svojim živim in direktnim kontaktom med igralci in publiko – in sicer tako verska kot tudi posvetna ljudska igra – najbolj pripravna, da v tako atipični kulturni situaciji nudi učinkovit okvir, v katerem se je izživljala naravna umetniška ustvarjalnost vaškega prebivalstva, obenem pa je bila sposobna, da v tej situaciji izpolnjuje tudi potrebno funkcijo oblikovanja skupnosti, se pravi, nacionalno integracijsko funkcijo. Kajti informacijska in komunikacijska dinamika ljudske igre je zelo pripravna kot skupinsko psihološko sredstvo za oblikovanje skupnosti.

Ker pa ta vidik pravzaprav že presega témo mojega referata, bi v tej zvezi opozoril le na jezikovno stran te, za Koroško tako značilne razvojne posebnosti. Renesansa ustne literature je pri verski ljudski igri povzročila poživitev elementov nadregionalne versko obeležene bukovniške jezikovne plasti z vsemi svojimi tendencami k ustvarjanju distance in uporabi jezikovnih arhaizmov. Da bi dokazali to trditev, zadostuje, če le kratko pogledamo v rokopisne vloge pasijonskih iger, ki so jih uprizarjali v času med obema vojnama na Koroškem. Na žalost iz tega časa še nimamo tonskih posnetkov. Velik del te jezikovne plasti še danes lahko slišimo pri posameznih uprizoritvah na ljudskih odrih. Pri posvetni ljudski igri pa je zadeva nekoliko drugačna, saj pri njej odpada jezikovna distanca h konkretnemu življenju in se lahko uveljavljajo skladniki »narodnega smehovogo tvorčstva« in improvizacije.¹¹ Miklova Zala nam zato nudi zelo nazoren primer. Pri tem moramo vedeti, da je zgodovinsko ozadje te ljudske igre v zavesti Slovencev na Koroškem še vedno prisotno kot kolektivna historija, ali, bolje rečeno, kot kolektivna »absolutna preteklost«, da jedro dramatičnega dogajanja priteguje prenekatero elemente

¹¹ Prim., Bahtin, M. M, *Iskusstvo slova i narodnaja smehovaja kul'tura*, v: *Kontekst* 1972, Moskva 1973, str. 248–259.

prastarega ljudskega izročila in da podoživljanje lastne usode odpira bogate možnosti oblikovanja variant in improviziranja. Tu ni več jezikovne, časovne in socialne distance do dogodkov – kot smo to lahko ugotovili pri verski ljudski igri, v kateri se igralci jezikovno gibljejo tako rekoč na koturnih – tudi razmejitve med oficialnim in intimnim ni več, zaradi česar igralci lahko prehajajo iz enega območja v drugo. S tem pa so tudi odprte vse možnosti funkcijske in socialne razslojitve jezika. Graška slovenistična raziskovalna skupina lahko ponazori to trditev z zelo instruktivnim primerom: naša ekipa je akustično in vizualno posnela dve uprizoritvi Miklove Zale, in sicer eno pred domačo, torej ustrezno publiko, in eno pred neustrezno publiko. V prvem primeru so funkcionirali komunikacijski in recepcijski mehanizmi direktnega in adekvatnega kontakta v obeh smereh. Pri tej uprizoritvi je opazna perfektna igra med invariantami in variantami, njihovimi transpozicijami, med akcijo in reakcijo v jeziku in gestiki. Uveljavljale so se za ustno literarno kulturo tipične funkcijske in socialne jezikovne plasti s svojimi konotacijami in modeli skupinske kulture. V drugem primeru, pred neadekvatno publiko torej, pa sta distanca med igralci in občinstvom ter »uradna drža« igralcev zreducirali vsa ta potencialna sredstva na minimum. Treba je npr. samo brati razmnoženo vlogo Miklove Zale in jo primerjati z besedilom konkretne uprizoritve. Razmerje med razmnoženim besedilom in njegovo realizacijo na odru je približno tako, kot – če ga skušam ponazoriti čim bolj slikovito – med izvlečkom za klavir in orkestrsko partituro neke opere.

b) Opozoril pa bi še na eno tendenco, ki je bila značilna za jezikovno situacijo na slovenskem Koroškem v času med obema vojnama. Že omenjeno dejstvo, da je bila Koroška odrezana od normalne središnoslovenske komunikacije, se je seveda najmočneje odražalo v slovenskem standardnem jeziku na Koroškem, in sicer posebej v njegovi normirani govorjeni obliki. Na Koroškem takrat ni bilo izobraženega meščanstva, ki bi prevzelo vlogo nosilca višjega slovenskega pogovornega jezika, predvsem pa govorjenega slovenskega standarda, saj so se lahko obdržale le vaške, verske in prosvetne celice izobraževanja. To pa je imelo kot posledico poseben razvoj slovenskega jezika na Koroškem, ki ga je po svoje treba upoštevati tudi v slovenistiki. Kot naravno reakcijo na izolacijo se je namreč uveljavljala ojačana zavest knjižne norme, večja jezikovna lojalnost, začele so prevladovati tvorne in dinamične silnice samo ene funkcijske zvrsti in tako se je izoblikovala posebna norma govorjenega slovenskega knjižnega jezika. Za to jezikovno zvrst je bila značilna v prvi vrsti izgovorjava zvočnika »k« v izglasju in pred soglasniki, se pravi, v fonološkem pogledu tipična hiperkorektna inačica slovenskega govorjenega standarda, ki je sledila načelu »govori kot pišeš«. V besedišču in slovnici se je prav tako hiperkorektno oklepala starejše tradicije slovenskega knjižnega jezika, ki se v Celovcu opira na jezikovno-didaktično delovanje Slomška, Janežiča in Sketa. Ker pa v današnji slovenistiki še prenekatero vprašanje funkcijske stilistike čaka, vsaj po mojem mnenju, ustrezne obravnave, se zdi, da tudi njihovo jezikovno-didaktično delo še vedno ni pravilno ovrednoteno. Danes tudi na Koroškem občutijo to inačico govorjenega standarda že kot zastarelo in afektirano, in le tu in tam jo še slišimo pri starejših duhovnikih in prosvetnih delavcih na vasi. Procesi prilagajanja vseslovenskemu govorjenemu standardu so se na Koroškem sprožili že v tridesetih letih, točneje, z mojo generacijo.

1.3. Ob koncu bi še na kratko osvetlili današnjo jezikovno situacijo na Koroškem s komunikativnega vidika: Ta karakteristika seveda noče in ne more biti znanstveno dokončna in popolna, ker temelji le na splošnih zapažanjih v okviru moje poklicne prakse v Gradcu (Graz) in na kritični oceni lastne jezikovne kompetence.

Nove življenjske razmere, v katerih se je znašel slovenski jezik na Koroškem, življenjske razmere torej, ki jih je oblikovala industrijska revolucija in v katerih se odražajo spremenjene socioekonomske razmere, povzročajo danes – če zadevo nekoliko posplošimo – na Koroškem tako hitre jezikovne spremembe, da jim ne najdemo para v vsej zgodovini slovenskega jezika v tej pokrajini. Spremembe so večdimenzionalne in zadevajo tako raz-

merje med govorenim jezikom ter nadrejenim in obsežnejšim sistemom standardnega jezika, kot tudi medsebojna razmerja posameznih podsistemov.

Zaznavno je močno stremljenje po prilagajanju k vseslovenskemu sistemu, čeprav se istočasno krči slovenski jezikovni prostor. Sodobna javna občila in vse močnejša notranjeslovenska komunikacija pospešujejo procese izenačevanja. Obe skrajni območji v profilu jezikovnih zvrsti, se pravi standard na eni in narečja na drugi strani, sta podvrženi najmočnejšim spremembam. Sedanje območje profila jezikovnih zvrsti, se pravi, privzdignjeni pogovorni jezik, ki je bil na Koroškem vedno slabše razvit, še vedno ni mogel izpolniti vsega diapazona normalne uporabe.

Glede polifunkcionalnosti slovenskega standarda na Koroškem pa se mi zdi, da je v svoji govornji obliki še najbolj oddaljen od normalno razvitega in popolnega profila. Govorjeno monologično in govorno dialogično področje v jezikovnem stilu javnega jezikovnega občevanja, govornji in pisni stil znanstvenega jezika še vedno kažeta prenekatero jezikovno vrzel, stil publicistike in tiska pa je v pisni komunikaciji boljši kot v ustni. Stil lepe literature je sicer pasivno prisoten, vendar tudi v pisni komunikaciji hitro napreduje, v govornji obliki pa njegova norma še vedno ni dovolj močno utrjena.

Jože Pogačnik

Filozofska fakulteta v Novem Sadu

JERNEJ KOPITAR IN UKRAJINSKO VPRAŠANJE

Italijanski zgodovinar A. Tamborra je v študiji, v kateri obravnava slovansko politiko rimske kurije v prvi polovici XIX. stoletja, razčlenil tudi vlogo J. Kopitarja v nastajanju prave podobe o kulturno-zgodovinskem in političnem položaju Rusinov.¹ Gradivo iz vatikanskih arhivov mu je razodelo, da je ukrajinsko (=rusinsko) vprašanje Kopitarjeva stalna preokupacija (*la sua costante preoccupazione*);² gre za problem, ki je eden od najbolj pomembnih in najbolj izdelanih konstitutivnih delov v slovanskem nazoru tega utemeljitelja moderne in znanstvene slavistike sploh. Tema, ki jo ta trditev začenja, v slavistiki ni nova; deskriptivno sta jo obdelala najprej M. Teršakovec³ in nato A. Tamborra, kljub temu pa njen obseg še vedno ni spoznan tako, kakor zahtevata kompleksnost in globina vprašanja. Naslednji prispevek želi dvigniti problematiko na kritično in sintetično raven, na kateri naj bi prišle do izraza v enaki meri tako posameznosti kakor njihova medsebojna povezanost. Raziskava naj pokaže na notranjo logiko, ki tematizirano vprašanje konstituira kot samostojen fenomen, istočasno pa naj bi ugotovila globljo zvezo tega posebnega pojava s Kopitarjevo načelno koncepcijo o slovanski problematiki sploh.

¹ Jernej Kopitar a Roma (1842-1843) e la politica slava di Gregorio XVI, *Storiografia e storia*, Rim 1974, str. 947-74.

² N. d., str. 968.

³ Teršakovec' v razpravi *Vidnosini Vartolomeja Kopitara do galic'ko ukrajins'kogo pis'menstva*, ki je objavljena v časopisu *Zapiski Naukovogo Tovarstva im. Ševčenka*, Lvov 1910, str. 1-71. Avtor je tu predvsem sintetiziral gradivo, ki ga je zbral in v istem časopisu leta 1903 objavil O. Makovej (*Z istoriji našoji fil'ol'ogiji*, str. 59-76). Tamborrina razprava je navedena v opombi števil. 1.